

Lengyelség, európaiság

Pörös Géza: Hamvak és gyémántok. Andrzej Wajda filmjeiről

Nap Kiadó Kft., Budapest, 2023, 444 oldal, 5900 Ft

A kelet-európai filmművészet egyik legnagyobbjának, Andrzej Wajdának a filmjeit gondolatvilága és filmnyelvi eszközeinek, képeinek a rendkívüli szuggesztivitása mellett az a az a kettősség jellemzi, hogy sokszor két tragikus epizód közé egy humoros, vagy groteszk illeszkedik, két reális közé egy szürreális. A dolgok nagyon gyorsan önmaguk ellentétébe fordulnak át, egy filmen belül is. Állandó ez a villódzás, a patetikus és az ironikus beszédmód váltakozása. Ezért Wajda az egyetemes filmművészet modernista korszakának is az egyik legnagyobbja, nemcsak a kelet-európai filmé.

1957-ben robbant be a köztudatba a *Csatorna* cannes-i díjával, amikor maga a kelet-európai film is, a francia új hullámmal egy időben. (Fábri *Körhintája* 1956-ban, Csuhray *Negyvenegyedikje* 1957-ben.) Az életmű mintegy negyven filmből áll, ugyanennyi dokumentumfilmből és TV-filmből, és jelentősek a művész krakkói színházi rendezései is. Wajda teljes életművéről eddig nem jelent meg monográfia magyarul. Pörös Géza könyve elemez minden művet, ismerteti a rendező életét és közéleti, stúdióvezetői, műhelyteremtő szerepét, valamint színházcsináló és képzőművészeti tevékenységét. Rendkívüli alapossággal, igényességgel, nagyon sok lengyel szakirodalom felhasználásával.

Wajda a lengyel filmiskola megalapítói közé tartozik *A mi nemzedékünk*, *Csatorna*, *Hamu és gyémánt* című filmjeivel. Ezt a nemzedéket erősen foglalkoztatta a lengyel nemzet sorsa, a második világháborúban betöltött szerepe, a kettős megszállás, a Honi Hadsereg ellentmondásai. Az én nemzedékembeli magyar nézők számára is felejthetetlen az az ambivalencia, amellyel a *Hamu és gyémánt*ban tragikus és groteszk epizódok váltakozásával jellemzi főhősét, és a képek különleges expresszivitása (a gyilkosság a háború végét jelző tűzijátékkal a háttérben), a végső párhuzamos montázsképsor, a régi nemesi Lengyelország felvonulása a Chopin-polonéz dallamára, a főhős haláltusájának képeivel váltakozva. Korai filmjeiben Wajda a saját nemzedékének szocializációját beszéli el. Későbbi filmjeiben sokat foglalkozik lengyel történelmi témákkal és motívumokkal, lengyel klasszikus irodalmi művek feldolgozásával (*Menyegző*, *A wilkói kisasszonyok*, *Pan Tadeusz*). Az egyik motívum, ami állandóan foglalkoztatja, a felesleges áldozat, az a hősiesség, ami eleve reménytelen helyzetben

nyilvánul meg (a *Lotnában* az ulánusok lovon szállnak szembe a német tankokkal). A lengyel kultúrában közismert, hogy a fehér ló motívuma baljós jelentésű. Wajdánál is a kifosztott országra, a tévútra sodródott sorsokra utal. Későbbi filmjeiben utal a korábbiakra, de a kései nézőpont egyúttal modernebb, reflektált, tehát kevesebb benne a pátosz, több az irónia, vagy az érzelm nélküli tárgyyszerűség (a *Katyń* fiatal hősének lelövése az utcán, összevetve a *Hamu és gyémánt* hősének haláltusájával). Wajda több filmjében érzékenyen elemzi a lengyelség és a zsidóság konfliktusokkal teli viszonyát (*Sámson, Nagyhét, Tájkép csata után, Korczak*).

Pörös könyvében kiemelkedőnek tartom a *Tájkép csata után* elemzését éppen úgy, mint *Az ígéret földjét*. Az elsőben rámutat a két főszereplő sorsának összeegyeztethetelenségére. A férfi költő, tehát haza kell mennie, mert költő csak az anyanyelvén lehet, a nő zsidó, tehát egy koncentrációs táborban felszabadulva hazátlannak érzi magát, nincs miért hazamennie Lengyelországba.

Az ígéret földjének elemzésében azt mutatja meg a szerző, ahogyan egy lengyel, egy német és egy zsidó tőkés megteremti a lódzi textilipart. Ez azonban, a szerző elemzése szerint nemcsak lengyel eseményként jelenik meg a filmben, hanem egy nagy, azóta is aktuális probléma: a kapitalizmus embertelensége nyilvánul meg ebben. Az arccal, személyes sorssal bíró főhősök színes életével szemben a kamera gyakran mutatja a szövőgépek mellett robotoló munkások szürke, arctalan tömegét és szegény, rongyos koldusokat. Wajda Európa sorskérdéseivel, a nagy francia forradalom válaszutjaival foglalkozik a *Dantonban* is.

Wajda a következő nemzedéknek és a következő lengyel filmtörténeti korszaknak, a morális nyugtalanság irányzatának is vezéralakja. *A Márványember, A Vasember* (1981-ben Cannes-i nagydíjas) a szocializmus válságát és a Szolidaritás nagyságát mutatja meg.

Pörös Géza kitűnő könyve jól érzékelteti a rendező művészi és emberi nagyságát. „Vívj ki annyi szabadságot, amennyit lehet. Annyi lengyelséget, amennyit lehet” (*Katyń*).